

Vrijheid van onderwijs: het recht op je eigen bubbel.

Rosanne Hertzberger, december 2019

Om de vrijheid van onderwijs in perspectief te zetten lijkt het me nuttig eerst de geschiedenis van de onvrijheid te bespreken. Die onvrijheid is zeventien jaar ouder dan de vrijheid. De eerste leerplichtwet stamt uit het jaar 1900. Minister Hendrik Goeman Borgesius van Binnenlandse Zaken diende het wetsvoorstel in waarmee onderwijs verplicht werd voor elke Nederlandse burger.

Vergeleken met onze buurlanden was Nederland daar rijkelijk laat mee: Frankrijk had leerplicht, Engeland had leerplicht, Denemarken, Zweden en Noorwegen hadden leerplicht. De eerste Duitse leerplichtwet dateert uit de Pruisische tijd. Bij ons ging het moeizamer en zelfs in 1900 haalde de wet het op het nippertje in de Tweede Kamer: 50 voor, 49 tegen. Om die meerderheid te behalen sleepten de liberalen het doodzieke Kamerlid Jacob Johan van Kerkwijk naar Den Haag. Verder wilde het toeval dat de conservatieve graaf Schimmelpenninck, mordicus tegen, onderweg naar de Kamer van zijn paard viel en de stemming moest missen. Een jaar later, in 1901, was de leerplicht een feit. Het werd verplicht voor elke Nederlandse ingezetene om gedurende minimaal zes jaar van zijn leven huis en haard te verlaten en zich te laten onderwijzen.

In de volgende honderdtwintig jaar werd de schooldwang alleen maar uitgebreid. In 1928 werd een zevende verplicht onderwijsjaar ingevoerd. In 1942 introduceerde de bezetter een achtste jaar om de kinderen extra gelegenheid te geven Duits te leren. Na de bezetting werd dit achtste leerjaar gehandhaafd om kinderen wat praktische vaardigheden bij te brengen: voor jongens handenarbeid en voor meisjes "eenvoudig handwerken en huishoudkunde".¹ In 1969 werd het negende leerjaar ingevoerd. In 1975 het tiende. Vandaag brengt elke Nederlander verplicht 13 jaar lang vijf dagen per week door in een onderwijsinstelling.

Braaf halen de leerplichtigen hun roosters op, die dicteren waar zij elk moment van de week, in welk lokaal naar welke docent moeten luisteren. De vraag of de leerling in kwestie zin heeft, de lesstof al kent of over enige motivatie beschikt om die te leren kennen doet niet ter zake. Wie niet komt opdagen, wordt bestraft. Schooldirecteuren zijn verplicht om verzuim door te geven aan de leerplichtambtenaar, die op zijn/haar beurt de officier van justitie inschakelt. Bij verdachte ziekmeldingen komt de staat op de deuren kloppen en boetes uitdelen. Dit absurde overheidsingrijpen op de levens van onschuldige burgers vinden wij over het algemeen de normaalste zaak van de wereld; er is geen noemenswaardig debat over.

Pas als de leerplichtige tijdens het eindexamen genoeg vragen over de van overheidswege verplicht gestelde lesstof correct weet te beantwoorden, pas dan laat de staat ze eindelijk vrij. Dan pas mogen ze zelf weer bepalen waar ze hun tijd, aandacht en energie aan besteden. Wie er niet in slaagt om door de hoepel van het eindexamen te springen, moet wachten tot hij de leeftijd van achttien jaar heeft bereikt. Dat is de leeftijd waarop men het over het algemeen niet meer acceptabel acht om iemands dagelijkse leven volledig te controleren.

¹ <http://resolver.kb.nl/resolve?urn=sgd:mpeg21:19461947:0001653&role=pdf>

Over welke vrijheid van onderwijs hebben we het eigenlijk?

De motivatie waarmee de leerdwang werd geaccepteerd of uitgebreid, verschilde per land en per tijdperk. Maarten Luther pleitte in de 16e eeuw voor verplichte lessen voor jongens en meisjes omdat hij ervan overtuigd was dat iedere burger de Bijbel zonder hulp moest kunnen begrijpen. Lezen en studeren was een religieuze plicht. In Frankrijk en Engeland werd massaonderwijs vooral gezien als instrument om sterke natiestaten te bouwen met een leger aan loyale, gehoorzame burgers. Uiteraard waren er ook uiterst nobele motieven: elk kind had recht op Bildung, iedereen diende toegang te hebben tot intellectuele rijkdom. Of het kind dat nou wilde of niet. Maar de scheidslijn tussen mensenrecht en mensenplicht bleek flinterdun.

Wie over de geschiedenis van de leerplicht leest, realiseert zich hoezeer het onderwijsbeleid aan elkaar hangt van verhaaltjes. Religieuze verhaaltjes, nationalistische verhaaltjes, seksistische verhaaltjes, paternalistische verhaaltjes, socialistische verhaaltjes. Er is weinig reden om aan te nemen dat onze tijd daarop een uitzondering vormt. Het verhaaltje waarmee wij anno 2019 dertien jaren dwangarbeid in de schoolbanken goedpraten, is vermoedelijk een kapitalistisch verhaaltje met een vleugje individualistische maakbaarheid. Iedereen moet het beste uit zichzelf halen. Iedereen dient zijn talenten te ontwikkelen en zijn verdienvermogen te maximaliseren. Ieder dient zelfvoorzienend en zoveel mogelijk onafhankelijk en vrij te worden. En om die vrijheid te bereiken, moet je leren, leren, leren.

Godzijdank is er nog enige vrijheid in de manier waarop die lange jaren worden ingevuld. Onderwijs is tenslotte geen neutrale bezigheid. Ook al laten we er een heleboel wetenschap op los, en houdt dagelijks een leger aan pedagogen en onderwijskundigen zich bezig met de vraag welk onderwijs het effectiefst is, uiteindelijk houdt iedereen toch vast aan zijn overtuiging. De één gelooft dat er op school vooral veel aandacht moet worden besteed aan literatuur, of juist aan muziek. De ander gelooft dat kinderen het beste af zijn als ze de helft van de dag Engels spreken. Weer anderen geloven in de inherent leerzame krachten van de moestuin, of regelmatige meditatieve stiltesessies waarin kinderen zich langdurig op hun ademhaling moeten concentreren. Een volgende groep vindt dat kinderen vooral veel moeten sporten en rennen, omdat ze "hun energie" kwijt moeten. En dan heb je ook nog een groot aantal Nederlanders dat er heilig van overtuigd is dat hun kind uniek is en ook als dusdanig dient te worden onderwezen. Zie de opkomst van de persoonlijke leerstijlen, de AGORA-school en al het andere onderwijs waar men er vooral van uitgaat dat de leerlingen zeer verschillend en bijzonder zijn in plaats van tamelijk gewone exemplaren van het hopeloos uniforme kudde-dier Homo sapiens.

Gelukkig hoeven we het niet eens te worden. Binnen de dwangbuis van de leerplicht mogen ouders nog steeds zelf de slingers ophangen. In 1917 werd de financiering van die bijzondere scholen gelijkgetrokken met openbaar onderwijs. Dat betekent dat een groep ouders of burgers ook zonder een enorme zak eigen geld kan besluiten een eigen school naar eigen inzicht op te richten en in te richten, mits er aan de talloze voorwaarden en kwaliteitseisen wordt voldaan. Het betekent ook dat je niet verplicht langs de Nederlandse vlag naar je klas gaat of onder de portretten van de staatshoofden door naar het schoolplein loopt. In Frankrijk liep ik dit jaar nog langs zo'n école maternelle, waar de kindjes vanaf 3 jaar vijf dagen in de week met hun enorme rugzakken onder een grote poort doorlopen met daarboven: liberté, égalité, fraternité. Ik weet niet wat de dusdanig dwingende aanwezigheid

van de staat in het vroege mensenleven voor gevolgen heeft. Er is in ieder geval geen ontkomen aan.

Ik ben ervan overtuigd dat het belangrijk is om te kunnen ontkomen aan de staat. Dat iedereen, elke burger, elke éénling, elk gezin, elke minderheid de mogelijkheid heeft om te ontsnappen aan de dictatuur van de meerderheid. Om er je eigen waarheid op na te houden en in je eigen bubbel te blijven. Het is vanwege de schooldwang dat artikel 23 zo'n belangrijke vrijheid werd. Want hoewel de staat mensen dwong onderwijs te genieten, stelde dit grondwetsartikel hen nog enigszins in staat om in ieder geval hun eigen overtuiging, cultuur of geloof vertegenwoordigd te zien in dat onderwijs. Artikel 23 is één van de ontsnappingsroutes die het mogelijk maken om te ontkomen aan de irrationele overtuigingen van de ander.

En toch komt dat snippertje aan onderwijsvrijheid dat de burgers van dit land genieten, telkens weer onder druk te staan. In 2019 was dat vanwege incidenten op een aantal islamitische, hindoeïstische en joodse scholen, die zich recalcitrant opstelden en hun zaken niet op orde hadden. Naar aanleiding van de problemen bij het Amsterdamse Cornelius Haga Lyceum stelde VVD-politicus Klaas Dijkhoff de vrijheid van onderwijs ter discussie. Er moest vooral zonder taboes worden gedebatteerd. "Als de vrijheid van onderwijs als ongewenst neveneffect heeft dat er scholen worden opgericht die dienstbaar zijn aan segregatie en het in stand houden van parallelle samenlevingen, moeten we dat stoppen." Aldus de fractieleider van de grootste politieke partij van dit land.

Grappig, volgens mij zijn die parallelle samenlevingen helemaal geen ongewenst neveneffect van artikel 23. Ze worden gefaciliteerd door artikel 23. Het is het hele doel van artikel 23.

Waar ik alleen nooit overtuigd van ben geraakt is dat het bijzonder onderwijs een oorzaak is van die segregatie. Ik geloof helemaal niets van die maakbaarheidskracht van onderwijs. Bijzondere scholen zijn geen oorzaak, maar een gevolg van parallelle samenlevingen. En de vraag is hoe ernstig die segregatie precies is. De neiging om je terug te trekken in je eigen bubbel is een bijna universele neiging, een misschien wel natuurlijke neiging, een begrijpelijk reflex die je in alle rangen, standen en leeftijden aantreft. Kijk kritisch om je heen en zie hoezeer je vrienden en collega's op jou lijken. Over het algemeen bestaan netwerken waarin witte, hoogopgeleide volwassenen zich begeven voornamelijk uit witte, hoogopgeleide volwassenen. De pluriforme, multiculturele samenleving is nooit echt een kwestie geweest van samen leven, maar eerder zo vreedzaam mogelijk, in goede verstandhouding, volledig langs elkaar heen leven. Dat is vermoedelijk het best haalbare resultaat.

Maar zoals zo vaak zien wij graag dat onze kinderen het anders doen. Onze grootste dromen moeten worden verwezenlijkt op school. Daar zijn talloze voorbeelden van. Ook al zijn wij ouders zelf met geen wortel of tak meer de schoolbanken in te krijgen (en de overheid heeft dat uit den treure geprobeerd met alle subsidieregelingen voor "leven lang leren"), toch verlangen wij van onze kinderen dat ze wél zo'n zelfde leergierigheid tentoonspreiden en gretig de kennis uit de boeken opzuigen. Ook al spenderen wij bijna al onze wakkere uren achter een scherm, we verlangen van onze kinderen dat ze een geconcentreerd, schermloos bestaan leiden omgeven door een heleboel potloden, scharen, linialen, passers en lijntjesschriftjes omdat het handschrift koste wat kost op niveau moet

blijven. Wij hopen dat onze kinderen de pure, reine levens leiden waar we stiekem naar verlangen.

Zo hopen sommige ouders ook hun wens van de regenboogsamenleving, die in Nederland eigenlijk is mislukt, wél te zien slagen op school. Een plek waar alle maatschappelijke groepen vredig samen leren, leven en werken. Willem en Hassan die hand in hand over straat huppelen. Hoofddoek gezusterlijk naast minirok. De teleurstelling is groot dat op een zorgvuldig uitgekozen, goed gemixte school alle kleurtjes zich toch weer als de wiedeweerga gaan ontmengen zodra ze groep 6 bereiken. Het zijn net kleine, normale mensjes, die kinderen van ons. Ze hebben precies hetzelfde verlangen zich te beperken tot bubbeltjes waarin de mensen zoveel mogelijk op hen lijken.

Het is duidelijk dat de groeperingen die wel leunen op de onderwijsvrijheid, in de VVD een belangrijke steunpilaar verliezen. Van oudsher zijn de liberale partijen de belangrijkste bondgenoten van de religieuze groeperingen van Nederland. Het was de liberaal Thorbecke die de vrijheid in 1848 introduceerde. En het waren wederom de liberalen die het gelijktrekken van de financiering in 1917 een meerderheid gaven. Nu dreigt de VVD-fractie leider hardop met het inperken van het bijzonder onderwijs. En het is geen incident. Eerder vond hij een verregaande inbreuk op de lichamelijke integriteit, namelijk een vaccinatieplicht, een legitieme maatregel wanneer de vaccinatiegraad verder zou dalen. Ook bleek hij bereid de vrijheid van meningsuiting te beperken toen een protest tegen Zwarte Piet werd aangekondigd bij de landelijke intocht van Sinterklaas. Het is duidelijk dat we er niet meer op kunnen vertrouwen dat die vrijheden gegarandeerd zijn, zelfs niet in een tijd waarin de liberalen de grootste partij van het land zijn. Zij lijken alleen bereid de vrijheden te verdedigen zolang de keuzes van mensen bij hen in de smaak vallen.

Dit gaat niet over incidenten van administratieve chaos of gebrekkige integratie op sommige scholen. De veranderde houding van de liberale politiek ten opzichte van de vrijheden staat symbool voor de veranderingen in Nederland. Ons land was vorig jaar voor het eerst in zijn geschiedenis in meerderheid niet-religieus. Er waren meer mensen die zich niet tot een religieuze stroming rekenden dan mensen die dat wel deden. In de leeftijdscategorie 25 tot 35 jaar is het aantal mensen dat zichzelf tot een religieuze stroming rekent nog maar 40%.² Ik denk dat de huidige erosie van draagvlak onder artikel 23 het gevolg is van deze nieuwe overmacht van de areligieuze Nederlander.

Een nieuwe seculiere meerderheid, laat ik ze de rationalisten noemen, heeft de wind in de zeilen. Ik ken ze goed; het is deels mijn bubbel. Je komt er verrassend veel van dezelfde trekjes tegen die de vrome religieuzen ook parten spelen. Je treft er eenzelfde overtuiging van het eigen gelijk aan, hetzelfde gebrek aan twijfel, hetzelfde onwrikbare vertrouwen in een onfeilbare abstracte autoriteit. Alleen is die autoriteit niet God maar de wetenschap, waar je de verschillende geschriften trouwens ook naar hartenlust kan interpreteren en toepassen om je leefwijze en je overtuigingen te legitimeren. Tot overmaat van ramp zie je ook bij hen vaak hetzelfde gebrek aan tolerantie en acceptatie van andersdenkenden. Er heerst een chronisch gebrek aan zelfkennis, aan besef –bijvoorbeeld – dat het ideale onderwijs dat zij voor ogen hebben, helemaal niet wetenschappelijk bewezen objectief het

² <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2018/43/meer-dan-de-helft-nederlanders-niet-religieus>

beste is voor iedereen, maar voortkomt uit een nogal willekeurige mix van individualistische, kapitalistische, hoogst irrationele voorkeuren.

Nu zij in de meerderheid zijn en steeds machtiger worden, wordt het steeds minder belangrijk om hen te beschermen tegen ongewenste religieuze inmenging in wetten en leefomgeving. Nu is het andersom. Nu is het tijd om de religieuze gemeenschappen van dit land te beschermen tegen de absolute waarheden van de seculiere meerderheid. Het wordt nu juist van belang om de ontsnappingsroutes in stand te houden. Om alle minderheden het recht te blijven geven op hun eigen verhaaltjes en hun eigen bubbel.

Ik ben er bepaald niet van overtuigd dat de vrijheden in goede handen zijn bij deze nieuwe rationalistische generatie. Zij vergeten te snel dat ook hun wijsheden over onderwijs slechts verhaaltjes zijn. Ik denk dat het bestaansrecht van artikel 23 ook meer dan honderd jaar na de financiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs nog essentieel is voor de vrijheden van de Nederlandse burger. Dat piepkleine snippertje vrijheid van onderwijs moet met hand en tand verdedigd worden.